Een subjectief verslag van een objectief geslaagde excursie – de najaarsexcursie van de VLG naar Westerwolde met proloog in Assen (15-16 Oktober 2026)[1]

Anton Schuurman, Oktober 2026.

Onder de titel 'WESTERWOLDE – TRANSITIES IN EEN TRADITIONEEL LANDSCHAP: VAN PREHISTORIE TOT ECOLOGISCHE HOOFDSTRUCTUUR' zijn we gedoken in de gebiedsbiografie van Westerwolde (zie ook Nieuwsbrief 15 over gebiedsbiografieën). De organisatoren/sprekers/excursie-leiders Henny Groenendijk, Berend de Groot en Remi van Schaïk en de sprekers Hilbrand Sinnema, Berend-Jan Harding, Jim Klingers, Ruut Wegman en Geert Volders zijn bedankt. Bovenal natuurlijk voor de lezingen en de excursie zelf. Betere gastheren kan men zich niet wensen. Ze hebben het me eveneens gemakkelijk gemaakt voor dit verslag – alles is goed gedocumenteerd in de excursiegids en de uitnodiging voor het evenement. (Volg die links!) Wat me rest is wat foto's te laten zien van de dag/avond en een subjectieve indruk ervan op te schrijven.

Chronologische kapstok

Allereerst moest onze kennis van de geologie bijgepoetst/opgefrist/geupdated/ of gewoon overgedragen worden, hetgeen vooral door Henny Groenendijk gebeurde tijdens de proloog in Assen. Het Pleistoceen kent drie koude periodes die alle drie invloed hebben uitgeoefend op het landschap: Elsterien (475.000-410.000), Saalien (380.000-130.000) en Weichselien (117.000-11.700 before present) – met gevolgen voor stuwallen, beekdalen en dekzand en zo meer. Sindsdien leven we in een relatief warme periode – het holoceen – die voor bedekking heeft gezorgd. Vanaf zo'n 5000 voor onze tijdrekening (v.t.o.) vindt er op grote schaal veengroei plaats, tussen Hondsrug en het Eemsdal. Er is dan ook al menselijke bewoning.

Kijken we vervolgens naar de historische periodisering, dan liet Henny Groenendijk het volgende schema zien:

- 200 (v.t.o.)-700 (n.t.o.): Onbewoond (terwijl het daarvoor wel bewoond is geweest)
- 700-1300: Saksische herkolonisatie; esdorpen op rivierduinen langs beekdalen
- vanaf twaalfde eeuw: Friese randveenontginningen
- 1287-1509: Dollardinbraken op de niet-geïnundeerde gronden
- 1470: Landrecht ondeelbaarheid grondbezit; conserverend/autarkisch; geen refugium voor landverhuizers
- veertiende/vijftiende eeuw: Krimp in zand-Westerwolde, aantal boerenerven neemt af (Verwüstung)

[1] De titel is "geïnspireerd" door de flaptekst van Siegfried Unseld, *Chronik*.

Tenslotte: in Westerwolde wordt het veen afgegraven voor de productie van turf tussen 1750 en 1930. Met de werkverschaffing in de jaren dertig van de twintigste eeuw komen er grootschalige heideontginningen – mede gestimuleerd door de aanleg van Mussel-Aa-kanaal en Ruiten-Aa-kanaal. Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw zijn er grootschalige ruilverkavelingen.

Vanaf de jaren negentig bepaalt behalve de landbouw ook de natuurbouw het landschap sterk. Gebieden worden weer "teruggegeven" aan de natuur; rivieren gaan weer meanderen.

Met andere woorden: het landschap dat wij op vrijdag zagen, is voortdurend veranderd en verandert voortdurend. Wat op zich onveranderlijk lijkt, een toestand, is het resultaat van een voortgaand (maar niet per se lineair) proces. De aandacht tijdens de excursie ging vooral naar de bewoningsgeschiedenis en de boerderijbouw.

Dit is de chronologische kapstok die als achtergrond dient bij de boeiende verhalen van donderdagavond in Assen en de stimulerende discussie op vrijdag. Vrijdagavond spraken Henny Groenendijk, emeritus-hoogleraar archeologie van de RUG en Hilbrand Sinnema, boer, betrokken burger en bestuurder uit Sellingen.

Proloog

Sinnema gaf ons een mooi inkijkje in het ruilverkavelingsproces als onderdeeel van de uitvoering van de Herinrichtingswet in Oost-Groningen, waaraan hij zelf als bestuurder heeft deelgenomen.

Hilbrand Sinnema. Foto: Marijn Molema

Met tevredenheid keek hij terug op dat proces. Hij zag het als een geslaagd voorbeeld hoe nu ook weer gewerkt zou moeten worden. Een afspraak, die door meerdere opeenvolgende kabinetten geëerbiedigd dient te worden, met een gezonde financiering eronder en een goed gevulde grondbank. Op die manier zijn, naar zijn mening, in de Herinrichting zowel de boeren als de natuurbeheerders aan hun trekken gekomen, zijn structurele problemen als de rechten van de Stad Groningen opgelost, en het allerbelangrijkst is dat het gebied zowel hydrologisch als ruimtelijk zodanig bij de tijd gebracht dat het nog jaren meekan. Het IJsselmeer heeft Westerwolde daarbij op twee manieren geholpen – boeren uit Westerwolde zijn verhuisd naar de IJsselmeerpolders zodat er grond beschikbaar kwam voor de grondbank; en het IJsselmeer zorgt (in eerste instantie tegen de zin van natuurbeheerders die het als "vreemd" water zagen) mede voor de watervoorziening, wat bij de hedendaagse droogteperiodes een zegen blijkt te zijn. In de discussie kwam onder meer naar voren dat ook de institutionele structuur zoals die in de jaren bestond bij de boeren, bij de overheid en bij andere actoren voor een belangrijk deel voor het welslagen verantwoordelijk was, en dat die structuur niet meer bestaat – niet meer bij de boeren, niet meer bij de overheden. In plaats daarvan blazen marktpartijen een stevig deuntje mee. (Als ik reclame mag maken voor eigen werk, klik hier.)

Sinnema ziet als noodzakelijke oplossing voor hedendaagse problemen het loslaten van stilstofdispositie normen, vind het belangrijk dat er niet onteigend wordt, en beklemtoont als belangrijkste boodschap gebaseerd op zijn ervaringen met de succesvolle ruilverkaveling en streekverbetering de opbouw van een *samen,* de wil om met elkaar in gesprek te gaan en er samen te willen uitkomen in een heen en weer van geven en nemen met wederzijds vertrouwen.

Na Sinnema kreeg Henny Groenendijk het woord van de avondvoorzitter, Marijn Molema, voorzitter van de VLG. Groenendijk vertelde het chronologische verhaal dat ik hierboven heb weergegeven. Westerwolde is vooral gekoloniseerd vanuit het oosten. Hij maakte voor de

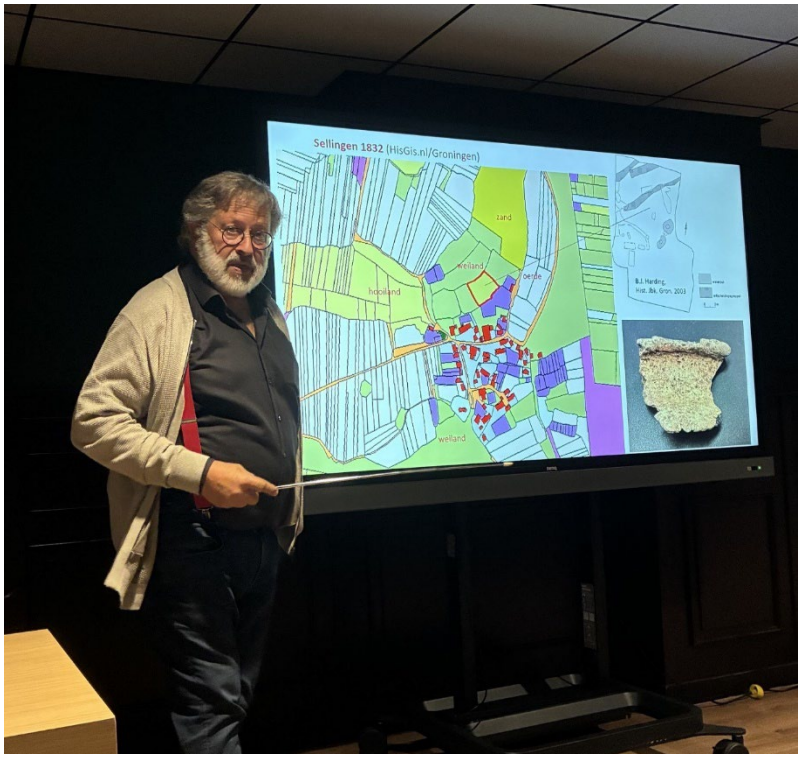

Henny Groenendijk. Foto: Hans Mol

Middeleeuwen een onderscheid tussen zuidelijk en noordelijk Westerwolde. Noordelijk Westerwolde is een cultuurlandschap aanvankelijk op veen en na de Dollard innudaties, nu onder klei. De hoger gelegen zandgronden in het zuiden van Westerwolde omringd door hoogveen was in de winter moeilijk toegankelijk. Er zijn echter aanwijzingen dat bewoners verdreven door de Dollard innudaties, zich vestigende op de relatief slechte gronden zoals in Roswinkel

Groenendijk gaf ook nog aan welke gebieden veel- en minder belovend waren voor nader archeologisch onderzoek. Zelf werkt hij vooral in het zuidelijk deel. Hij heeft veel profijt gehad van het vele graafwerk uitgevoerd onder de Herinirchting – die weliswaar het bodemarchief ook vernietigde, maar tegelijkertijd de mogelijkheid bood om in hoog tempo over een groot gebied informatie te verzamelen, zoals in feite Van Giffen geprofiteerd had van de veen-ontginningen. Terwijl merkwaardig genoeg ruilverkaveling niet de absolute vloek was voor archeologisch onderzoek, zoals we vaak denken, was natuurbouw dat soms wel. Staatsbosbeheer heeft in 1992 de toplaag van de Hasseberg – die een belangrijk landbouwgebied was – afgegraven om nieuwe natuur te maken.

Met deze twee lezingen was in feite het thema van de excursie van de volgende dag gegeven: zonder *samen* wordt er weinig gepresteerd, en dingen/gebouwen/het landschap zijn niet altijd wat we denken dat ze zijn of *wat je nu ziet, is niet per se wat het was*. Vooral moeten we voor ogen houden dat het landschap niet alleen sterk is veranderd en gemaakt in de afgelopen anderhalve eeuw, maar ook in de tijd daarvoor tot ver terug in de proto-historie.

Excursie

Bij de excursie kregen we in de bus en ter plekke een verdere detaillering en uitwerking van de lezing van Henny Groenendijk, met name ook over de verdwenen Eems bij Selingen. Ook hier

Henny Groenendijk bij kerk in Selingen. Foto: Anton Schuurman

gold: je moet het weten om het te zien. Verder ging de excursie vooral in op boerderijbouw en bewoningsgeschiedenis. We hebben daartoe een ensemble van boerderijen en een schaapstal bezocht in Ter Borg. Ook daarvoor geldt: wat je denkt te zien, klopt niet altijd. Sommigen van ons meenden zelfs door de combinatie van plaatsnamen – Ter borg, Wisch, Slangenborg – in een ander deel van Nederland te zijn – namelijk in de buurt van de Oude IJssel. Terug naar Ter Borg. We zagen eeuwenoude pengatverbindingen, maar met sluitstukken die nep waren. De schaapstal die we zagen, zo vertelde Jim Klingers, had daar niet altijd gestaan, bestond uit materiaal van een afgebroken boerderij, was van omvang veranderd en had gebinten uit totaal verschillende periodes.

Jim Klingers in Schapenstal. Foto: Anton Schuurman

Hetzelfde gold voor de boerderij die we bezochten. Berend Jan Harding vertelde ons dat dit de meest gefotografeerde en in beeld-gereproduceerde boerderij in Westerwolde was, terwijl op deze manier slechts gedurende twee decennia in de eerste helft van de negentiende eeuw was gebouwd.

Berend Jan Harding bij Boerderij te Ter Borg. Foto: Anton Schuurman

Het was het begin van het Oldambster-type in Westerwolde, maar vanaf 1860 werd er echt in de stijl van de boerderijen van het Oldambt gebouwd. Dat het ensemble in Ter Borg nog zo te bezichtigen was als het al een tijd is, was het resultaat van *samen*. De vroegere familie had geen nakomelingen en heeft in de jaren zestig een stichting opgericht waardoor deze setting zo bewaard kon blijven als hij nu wordt bewaard. Een mooi voorbeeld van privaat initiatief ten behoeve van de gemeenschap. Vergelijkbaar is ook de motivatie achter de aankoop van het Metbroek en Liefstinghbroek in de jaren dertig door de toenmalige Burgemeester van Winschoten. Hij heeft deze oude bossen met een hoog landschappelijke waarde, later aan Natuurmonumenten geschonken en daarmee de basis voor het behoud van de buurtschap de Smeerling en omliggend landschap.

Sowieso ademde de excursie een sfeer van burgerlijke deugdzaamheid en trots op het verleden van deze streek tussen de Hondsrug, waar we met de bus van afreden, en de Eems. De organisatoren waren zo efficiënt geweest om ook de lunch en borrel op betekenisvolle plaatsen te organiseren. De lunch vond plaats in een gerestaureerde boerderij in Smeerling. Tijdens de lunch vertelde Ruut Wegman ons over de bewoningsgeschiedenis en wat je kunt doen met het kadaster.

Ruut Wegman. Foto: Marijn Molema

Hierbij moeten we de waarschuwing van Groenendijk uit de excursiegids ("Wel moeten we er rekening mee houden dat de veelgeroemde kadastrale minuut van omstreeks 1830 niet per se het oude Westerwolde weergeeft. Die toont ons veeleer een relictlandschap, ontdaan van bossen, geplaagd door wateroverlast en met uitgedunde nederzettingen.") niet vergeten. Wegman met zijn grote praktijkervaring probeerde ons vooral ook goed te wapenen in een verantwoord gebruik van het kadaster.

Bij onze laatste stop in Bellingwoude, wat Vriescheloo bleek te zijn, praatten Geert Volders en Berend de Groot ons bij over pogingen door Boelo Luijten Tijdens om het gebied te moderniseren via een betere kanalisatie en over de werkverschaffing in het Interbellum.

De Groot benadrukte dat er juist ook vanuit Westerwolde al sinds het midden van de 19e eeuw in toenemende mate initiatieven voor ontwikkeling zijn. Dit in tegenstelling tot hetgeen vaak werd gesteld bij de van buiten komende initiatieven, die de nadruk leggen op een achtergebleven en uiterst conservatieve bevolking. Met name het verschil in niveau van ontwikkeling met de noordelijke kleigebieden, kan gemakkelijk leiden tot zulke vooroordelen. In de excursiegids noemt hij expliciet Jan Buiskool, burgermeester van Vlagtwedde.

Geert Volders (zittend en Berend de Groot (staand). Foto: Marijn Molema

Slot

De dag vond plaats onder een gelukkig gesternte. Pas bij het verlaten van Westerwolde, gesterkt door een hapje en een drankje begon het te regenen – daarvoor hadden we zelfs zon gehad.

De lezingen en de excursie waren bijzonder geslaagd en hebben ons deelnemers een beter inzicht gegeven in dit unieke gebied dat eerder Drents dan Gronings bleek te zijn. Wetenswaardigheden hoorden we te over (zelfs waar je geiten kon laten slachten). Alles was goed op elkaar afgestemd, zelfs onze ontspanningslocaties waren niet terloops gekozen, en gesticht door de regelmatig terugkomende onderliggende boodschappen van *Samen, Veranderen en Bij nader inzien* (om Voskuil te citeren), gingen we vol nieuwe kennis en indrukken naar huis met het goede gevoel dat we nodig nog eens terug moesten komen om opnieuw te kijken en te beleven.

Brasserie Veendiep. Foto: Anton Schuurman